

Nikriz
makamı
sevir
örneği

Yegâh perdesine göçürülen rast simetrik çeşnisi beşli gibi düşünülürse -tabii dügâhı önemli kılarak- burada da bir basit sûzinak dizisinin oluştuğu söylenebilir. Tiz taraftan pek genişlemeyen nikriz makamının bu tiz bölgede de genişletilmesine ihtiyaç duyulursa nevâ perdesi üzerindeki rast ve bûselik dörtlülerini beşli haline koyup muhayyer perdesine bir bûselik veya kürdî dörtlüsü getirilerek nevâda acemli rast veya yine nevâda bûselik dizisi halinde uzatmak mümkündür. Ancak bu tiz bölgenin fazla kullanılması makamın karakterine uygun değildir.

Nikriz makamının seyrine güçlü veya durak perdesi civarından başlanır. Diziyi meydana getiren çeşnilerde karışık gezinilip nevâda rast veya bûselik çeşnileriyle yarım karar yapılır. Yine karışık gezinilerek asma kararlar ve geçkiler gösterilip istenirse genişlemiş bölgede dolaşıldıktan sonra rast perdesinde nikriz çeşnisiyle ve genellikle yedenli tam karar yapılır.

Kemal Batanay'ın devr-i kebir usulündeki peşrevi; Refik Fersan'ın saz semâisi; Tanbûrî Cemil'in nîm-sofyan usulündeki longası; Buhûrizâde Mustafa İtrî'nin muhammes usulünde, "Cânî kullâb-ı ser-i zülfün çeker senden yana" mısrayla başlayan bestesi; Kassamzâde Mehmed Efendi'nin, "Meclis-i meyde sâkıyâ bana ne gül ne lâle ver" mısrayla başlayan nakış yürük semâisi; Cevdet Çağla'nın sofyan usulünde, "Karanlık rûhumu aydınlatacaksın sandım", Selâhattin İçli'nin Türk akşağı usulünde, "Bir destan dolaşır Bolu dağının" mısrayla başlayan şarkıları; Kemal Batanay'ın Mevlevî âyiniyle, "Devrân içinde durdum" mısrayla başlayan ilâhisi ve Derviş Ali Şiruganî'nin düyek usulünde, "Ey tarîkat (hakikat) erenleri" mısrayla başlayan ilâhisi bu makamın en güzel örnekleri arasında sayılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Seydî, *el-Matla'*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3459, vr. 13^a, 33^a, 37^a; Abdülbâkî Nâsır Dede, *Tedkik u*

Tahkik, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1242/ I, vr. 15^b, 18^a; Hâşim Bey, *Musikî Mecmuası*, İstanbul 1280, s. 23; Tanbûrî Cemil Bey, *Rehber-i Musikî*, İstanbul 1321, s. 96; Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1933-40, I, 38, 117-121; IV, 222-223; Özkan, *TMNÜ*, s. 413-416; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğan), Ankara 1991, s. 199-200.

İSMAIL HAKKI ÖZKAN

NİKSAR

Tokat iline bağlı ilçe merkezi,
tarihi bir kasaba.

Yeşilirmak'ın en büyük kolu olan Kelkit çayı vadisinin sağ kenarında denizden yaklaşık 350 m. yükseklikte yer alır. Şehrin eski nüvesini Kelkit çayına karışan Çanakçı deresiyle ona Niksar'ın içinde kavuşan Maduru dereleri arasında yer alan tepe üzerindeki kalesi oluşturur. Zamanla kale dışına taşarak güney, batı ve doğu yönlerinde yayılmıştır. Kale ve çevresinde ilk iskân hakkında kesin bilgiler yoktur. Bölgenin Antikçağ'da Hitit, Frig, Med, Pers, Pontus, Grek ve Roma idareleri altına girdiği, daha sonra Doğu Roma idaresine geçtiği belirtilir. Pontus Krallığı döneminde Kaberia (Cabira) adıyla anılan Niksar, Mithridates'in müstahkem başşehirlerinden biri olarak zikredilmiştir. Romalılar devrinde General Pompeius (m.ö. 66-62) şehri yeniden inşa ederek adını Diaspolis olarak değiştirmiştir. İmparator Tiberius zamanında (m.s. 14-37) şehre Neo-Caesarea (yeni Kayseriye) denmiştir. Bizanslılar döneminde Neo-Caesarea'nın yanı sıra Harsanisiya adı da kullanılmıştır. *Dânişmendnâme*'de hem Harsanosiyye hem de Niksar adlarıyla kaydedilmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde Niksar (Nekîsâr) şehrinin unvanı "Dârülîkbâl" idi.

Türkler 1068 yılında Anadolu'ya gerçekleştirdikleri akınlar sırasında Niksar önlerine kadar gelmişler, hatta bazı tarihçilere

göre şehri ele geçirip yağma etmişlerdir (Yınanç, s. 65). Malazgirt Savaşı'nın hemen ardından Dânişmendli Türkleri tarafından Bizans'tan alınan Niksar onların merkezi oldu. Bizans kuvvetleri zaman zaman şehri ele geçirmek için hücumla geçtiler de başarılı olamadılar. Dânişmendli Beyi Gümüştegin Gazi 1100'de Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemund'u esir alarak Niksar Kalesi'ne kapattı. 1101 yılı Haçlı seferine katılan Başpiskopos Anselm'in idaresindeki Lombard ordusu İstanbul'a geldiğinde esir düştüğünü öğrendikleri Bohemund'u kurtarmak amacıyla Niksar üzerine yürümeye karar verdiler. Ancak I. Kılıcarşlan, Gümüştegin Gazi, Harran Emiri Karaca ve Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın kumandasındaki 20.000 kişilik Türk ordusu tarafından Amasya yakınlarında bozguna uğratıldılar (Ağustos 1101). Bohemund 1103 yazında fide karşılığında serbest bırakıldı. II. İoannes Komnenos kumandasındaki Bizans ordusu 1140 yılı kış aylarında Dânişmendli Melik Muhammed tarafından takviye edilmiş olan Niksar'a saldırmış, ancak netice alamadan geri dönmüştü. Sultan I. Mesud'un son zamanlarında Niksar kendisine tâbi olan damadı Nizâmeddin Yağıbasan'ın elindeydi (İbn Bîbî, I, 13). 570'ten (1175) sonra Niksar Selçuklular'ın eline geçti. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıcarşlan ülkeyi oğulları arasında taksim edince Niksar'ı Nâsirüddin Berkıyaruk Şah'a verdi (*a.g.e.*, I, 40). Ancak 593'te (1196) Anadolu Selçuklu tahtını ele geçiren II. Süleyman Şah burayı da topraklarına kattı. Muînüddin Süleyman Pervâne, 656 (1258) yılında Moğollar'la iş birliği yaparak Hülâgû'nun kendisine verdiği 10.000 kişilik kuvvetle harekete geçip Erzincan'a geldi ve burada bulunan Sultan IV. Kılıcarşlan'ı yanına alarak II. Keykâvus'un hâkimiyetindeki Niksar'ı bir gün içerisinde zaptetti. Niksar ileri gelenleri onu törenle karşılayıp şehre götürdüler ve orada tahta çıkardılar. IV. Kılıcarşlan, Niksar serleşkerliğini İbn Bîbî'nin kaleme aldığı bir menşurla Muînüddin Pervâne'ye verdi. Ardından şehir 675-707 (1277-1308) yılları arasında Moğollar'ın baskısına mâruz kaldı. İrencin Noyan, Niksar'ı kışlak tutup şehrin bütün vergi ve gelirlerine çeşitli bahanelerle el koydu, yaptığı zulüm ve haksızlıklar yüzünden mülkiyet sahipleri mülklerinden vazgeçmek zorunda kaldılar ve şehir büyük bir yıkıma uğradı (Aksarâyî, s. 250). Bu arada 666'da (1268) vuku bulan deprem ve 688'de (1289) geçirdiği büyük bir sel felâketi sonucu tahribata uğradığı anlaşılan Niksar'ı Hamdullah el-

Müstevfi orta büyüklükte bir şehir olarak anar (*Nüzheti'l-kulüb*, s. 99).

Anadolu'da Moğol baskısı kalktıktan sonra kısa bir müddet Tâceddinoğulları Beyliği'nin hâkimiyetine giren şehir onların merkezi oldu. 781'de (1379), Eretna Devleti'ne vergi verme yükümlülüğünü yerine getirmeyen Tâceddin Bey'i cezalandırmak için Eretna Emîri Ali Bey ve veziri Kadı Burhâneddin'in buraya düzenlediği sefer başarısızlıkla neticelendi. 796 (1394) yılında Kadı Burhaneddin, Osmanlı Devleti'ne temayül eden Tâceddinoğulları Beyliği'nin Niksar bölgesindeki hâkimiyetine son veriyse de bu durum kısa sürdü. Yeniden Niksar'ı ele geçiren Tâceddinoğulları 800'de (1398) Osmanlılar'ın hâkimiyetini kabul etti. Ankara Savaşı'nın ardından Timur'un himayesine giren Niksar, Alparslanoğlu Hüsameddin Hasan Bey'in idaresine geçti.

II. Murad döneminde Amasya beylerbeyi olan Yörgüç Paşa'nın faaliyetleri karşısında zor duruma düşen Hüsameddin Hasan Bey ülkesinin anahtarlarını 830 (1427) yılında ona teslim etti, böylece Tâceddinoğulları'nın Niksar ve çevresindeki hâkimiyeti sona erdi. XV. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı-Akkoyunlu devletlerinin sınır bölgesinde yer alan şehir, 1473'te Otlukbeli Meydan Savaşı'nın ardından Osmanlı toprakları içinde kaldı ve sınır bölgesi olmaktan kurtuldu. II. Bayezid devrinin sonlarına doğru (917/1511-12) Safevî taraftarlarınca yağma ve tahrip edildi.

Şehrin Osmanlı idaresi altına girdiği sırada burası özellikle son derece müstahkem kalesiyle öne çıkmıştı. Roma döneminde bir akropol olan, zamanla Bizanslılar ve Türkler döneminde genişleyen kale üç kısımdan oluşuyordu. İç kalede bir cami, medrese ve hamam bulunmaktaydı. Bu durum ilk iskânın burada toplandığını gösterir. Orta kale varoşu oluşturuyordu. Yamaca doğru uzanan bu kesimde bir kilise harabesi ve hamam kalıntısının mev-

cudiyeti hıristiyan unsurların varoşta yaşamakta olduğuna işaret eder. Daha alt kesimdeki kısım ise Türk iskânının genişlemesiyle meydana gelmişti ve burada da bir cami kalıntısı vardı. Dışkale sur dışı sahayı teşkil ediyordu. Burada ulucami, Dânişmend Gazi Türbesi ve Zâviyesi, Aşağı Çarşı ve zâviyelerin yer alması kasabanın genişlemesiyle ve iskânın yönlendirilmesiyle ilgilidir.

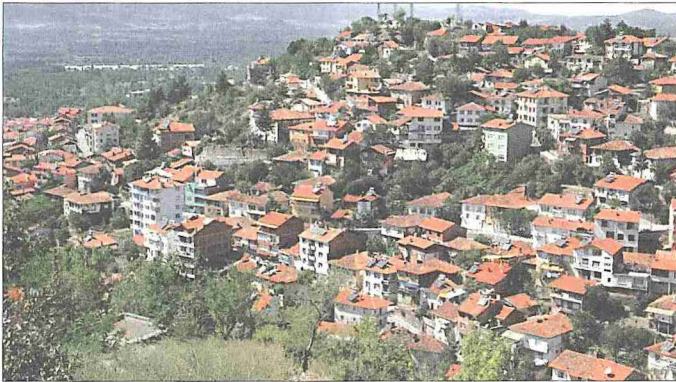
Niksar'ın fizikî durumu ve nüfusu konusunda bilgi veren en eski tahrir kaydı 859 (1455) yılına aittir. Buna göre kasabada on dokuz mahalle mevcuttu; bunların on yedisi Türkler'e, biri Ermeniler'e, biri de Rumlar'a aitti. Müslüman mahallelerinde yaklaşık 2000 kişi ikamet ederken hıristiyanların nüfusu 200 dolayındaydı. 1455 yılı tahrir verilerine göre şehirde mevcut on dokuz mahalleden dördünün (Kemal, Kadı Seydioğlu, Hacı Eskici ve Yâkub Şah Mescidi) adlarını burada bulunan mescidden ve birinin de kiliseden aldığı görülmektedir. Şehirdeki Melik Dânişmend, Ahî Pehlivan, Ahî Şâhin ve Hankah mahalleleri ise adlarını zâviyelerden almıştır. 921 (1515) yılı tahrir sonuçlarına göre şehirdeki mahalle sayısının on dörde düştüğü, nüfusun da yaklaşık % 45 oranında azaldığı (1200 dolayında müslüman, 300 hıristiyan olmak üzere 1500 kişi) dikkati çeker. Bu durum Niksar'ın 1455'ten sonra Akkoyunlu sınır hattında kalması ve sık sık tahribata uğraması, ayrıca Safevîler'in 1511-1512 yıllarındaki yağma ve tahribatı ile ilgili olabilir. Ayrıca 862 (1458), 1482 ve 1498 yıllarındaki depremlerin bölgede büyük yıkıma yol açtığı bilinmektedir. Söz konusu tahribatın izleri 859'da (1455) kaydedilen on dokuz mahalleden on üçünün adına 1515, 1520 ve 1574 tarihli tahrirlerde bir daha rastlanmamasıyla ortaya çıkar. On üç mahallenin yerine daha sonraki yıllarda on farklı mahalle kurulmuştur. Bunlar Kutbüddin, Sinan Bey Mescidi, Hatib, Ali Fakih, Hacı Seydi, Ellibaş, Yûsuf Şah, Hacı

Yahya, Mübârek Şah ve Bazarlı adını taşıyordu. 926 (1520) yılına ait kayıtlar 921 (921) yılı rakamlarıyla benzerlik gösterir; ancak nüfusta düşüşün sürdüğü (% 11) anlaşılır (219 hâne müslüman, 39 hâne hıristiyan).

Şehrin bu durumu XVI. yüzyılın son çeyreğine doğru (1574) değişti. Aradan geçen 50 yıllık süre içerisinde mahalle sayısı on beşe çıkarken toplam nüfus 3700'ü aştı. Bunun 3000 kadarını Türkler, 500'ünü Ermeniler, 200 kadarını Rumlar oluşturuyordu. Niksar XV ve XVI. yüzyıllarda ekonomik bakımdan da faal bir merkez konumundaydı. 1455'te burada küçük bir sanayi işletmesi olarak bir boyahâne mevcuttu. XVI. yüzyılın başlarında ise yetmiş sekiz dükkân, iki bozahâne, üç dibekhâne, birer boyahâne, tabakhâne ve başhâne varken yüzyılın son çeyreğinde tabakhâne ve boyahâne sayısı üçe çıkmış, bir bedesten, kervansaray ve hanın bulunduğu kaydedilmiştir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Niksar Kalesi ve şehri hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Ona göre Niksar Kalesi surlarının çevrelediği alanda 300, esas yerleşimin olduğu kale dışındaki yerleşim alanında toplam kırk üç mahallede 2700 ev mevcuttur. Burada özellikle XVI. yüzyıl verilerine göre mahalle sayısındaki artış kale-şehrin fizikî açıdan genişlediğine işaret eder ve ev sayısından hareketle bu sıralarda nüfusun 10.000'e ulaştığı tahmin edilebilir. Evliya Çelebi ayrıca dükkân sayısını 500 olarak kaydeder.

XV-XVII. yüzyıllar arasında şehirde fizikî gelişmenin durumunu tarihî eserlerin mevcudiyeti de gösterir. 1455'te beş mescid, on bir hankah, dört medrese varken 1515-1520'de bir cami, bir mescid, beş zâviye, iki hamam, bir mektep kaydedilmişti. Bu rakamlar, 1455 ile 1515 yılları arasında şehirde büyük yapısal değişikliklerin olduğunu ortaya koyar. 1574'te on zâviye, bir kalenderhâne, on bir mescid, iki cami, bir medrese, bir muallimhâne, iki hamam ve üç çeşme; XVII. yüzyılın ortalarında dokuz cami, elli bir mescid, üç hamam, kırk beş saray hamamı, yedi tekke ve yetmiş kadar mektep mevcuttu.

XIX. yüzyılda Niksar şehrinin fizikî ve demografik yapısında bazı gelişmeler oldu. 1256 (1840) tarihli *Temettuât DeFTERİ*'ne göre Niksar'da yirmi dokuz mahallede toplam 855 hâne bulunuyordu. Şehrin tahmini nüfusu 4325 kişiydi ve büyük bir bölümü müslümanlardan oluşmaktaydı. Az sayıda gayri müslim nüfus Matori, Koz ve Kazgancı / Kazancı mahallelerinde oturu-

Niksar'dan
bir görünüş

yordu. XIX. yüzyıl ortalarında Niksar şehrindeki yirmi dokuz mahalleden ikisinin XV. yüzyıl ve diğer ikisinin XVI. yüzyılda görülüp geriye kalan yirmi beş mahallenin adına rastlanmamış olması önemli fizikî değişikliklerin bir göstergesidir. Bu sayımlara göre şehrin merkez mahallelerinde esnaflık ve ticaret, kenar mahallelerde ise tarımsal faaliyetin söz konusu olduğu dikkati çeker. Şehirde dericilik, süpürgencilik, demircilik, dilkicilik ve odunculuk önemli iş kollarındandır. Esnaf kolları içinde manav, berber, semerci, terzi, attar, bükücü, kahveci, nalbant, yemenici, bezzâz, saraç, es-kici, tütüncü, ekmekçi, urgancı, sığırıcı ve koyuncular vardır. XIX. yüzyılın sonlarında şehirde 280 dükkân, iki han, dört hamam, yedi sekiz değirmen, beş pirinç ve beş çam kabuğu dinkhânesi bulunmaktaydı. 1890 yılı *Sivas Salnâmesi*'ne göre Niksar şehrinde 720 hânedan oluşan yaklaşık 3600 kişi; 1901'de 3330 Türk, 1900 Ermeni ve 250 Rum olmak üzere yaklaşık 5500 kişi; 1916'da toplam yirmi üç mahallede 7798 kişi (4916'sı müslüman, 2398'i Ermeni ve 484'ü de Rum) yaşıyordu. Benek, Bengiler Elekçileri ve Derebağ mahalleleri 1840'lardan sonra kurulmuştu. Hıristiyanlar Bengiler, Cedîd, Koz, Kazancı, Kaleiçi ve Matori mahallelerinde müslümanlarla birlikte yaşamaktaydı. Derebağ mahallesinin nüfusu yalnız Rumlar'dan oluşmaktaydı. Bengiler Elekçileri mahallesinde de yalnız Kiptiler bulunmaktaydı.

Şehrin fizikî yapısının değişmesinde 1873, 1875, 1890 ve 1913'teki depremlerin yanı sıra Kırım ve Doksanuç harplerinin sonucunda Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen göçmenlerin etkisinin olduğu düşünülmektedir. Niksar, I. Dünya Savaşı sonrasında işgale uğramayan sınırlı sayıdaki yerlerden biridir. Bu dönemde de özellikle Ruslar'ın zulmünden kaçarak Kafkasya'dan ge-

len göçmenlerin iskân merkezi oldu. 1917'de Kosova'dan göçmek zorunda kalan Türkler'in bir bölümü Niksar'a yerleştirildi. 1924'te yapılan mübâdelede Selânik'ten gelen Türkler'in bir kısmı Niksar'da Rumlar'ın boşalttıkları köylere iskân edildi. Millî Mücadele döneminde İzmir'in işgali üzerine Niksar'da Redd-i İlhak Cemiyeti kurulduğu, cemiyetin 20 Haziran 1919'da Niksar'da büyük bir protesto mitingi düzenlediği bilinmektedir.

Osmanlı idaresi döneminde Sivas sancağına bağlı bir kaza merkezi konumunda olan, 1870-1880 yıllarında Canik'e, 1881'de Tokat sancağına bağlanan Niksar bugün Tokat ilinin bir ilçe merkezi durumundadır. 1927'de yapılan sayıma göre şehrin nüfusu 6373 iken 1960'ta 10.000'i geçmiştir (10.534). 2000 yılı sonuçlarına göre şehrin nüfusu 44.808'dir. Günümüzde yirmi iki mahalleden oluşan Niksar'ın yirmi bir mahallesi Kelkit ırmağının sağ yakasında, sadece bir mahallesi Kelkit'in sol yakasındadır (Hamidiye mahallesi). Şehrin kaleye yakın olan Yusufşah, Melikgazi, Kılıcarslan, Çepni gibi mahalleleri eski mahallelerdir. Ovaya doğru düzlükte gelişen mahallelerden bazıları 1950'den (Bağlar mahallesi gibi), bazıları 1970'ten (Bahçelievler mahallesi) sonrasına aittir. Son yıllarda mekân üzerinde genişlemeye devam eden Niksar'da 1980, hatta 1990'dan sonra gelişen mahalleler de vardır (Ayvaz ve Akpınar mahalleleri gibi). Niksar'da sanayi alanında da önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Özellikle gıda, konfeksiyon, dokuma ve ağaç işleme sanayiinde gelişmeler olmuştur. Bugüne ulaşan tarihî eserler içinde öncelikle harap haldeki kalesi, Dânişmendliler'den kalma Melik Gazi Camii adıyla da anılan ulucami (540/1145), Yağbasan Medresesi, Cin Camii (555/1160), Çöreğibüyük Camii, Melik Ahmed Dânişmend Gazi Türbesi, XIII. yüzyıla ait Kırkkız-

lar Türbesi, Kulak Kümbeti, Işık Tekkesi, Akyapı Kümbeti sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 41, s. 3, 5, 28; nr. 54, s. 96-150; nr. 95, s. 66; nr. 98, s. 4, 179; nr. 339, s. 1-2, 224; nr. 387, s. 547-561; nr. 1083, s. 1-102; nr. 1084/2, s. 7, 40, 42; BA, MD, nr. 4, s. 138, hk. 1409; nr. 8, s. 129, hk.1475; nr.19, s. 176, hk. 370; nr. 26, s. 216, hk. 612; nr. 28, s. 373, hk. 965; nr. 36, s. 332, hk. 878; nr. 46, s. 294, hk. 675; nr. 50, s. 25, hk. 106; nr. 61, s. 83, hk. 206; BA, MAD, nr. 29, s.10^{a-b}; nr. 3158, s. 148; nr. 3841, s. 40; nr. 3850, s. 34; nr. 22214, s. 6-7; TK, TD, nr. 10, s. 7^{a-65^b}; nr. 583, s. 51^{b-58^a}; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 88, 90; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 13, 40; II, 44, 101-102, 153; Ak-sarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 13, 20, 23, 62, 63, 69, 250; Müstevfî, *Nühzetü'l-kulûb* (Strange), s. 99; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s. 145-148, 302, 313-315, 402-403, 408; *II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri* (nşr. İlhan Şahin – Feridun Emecen), İstanbul 1994, s. 8, 21, 32, 78-79, 92, 94, 125, 126; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), II, 99; *Devlet Salnâmesi* (1312), s. 705; *Devlet Salnâmesi* (1326), s. 673; *Salnâme-i Vilâyet-i Sivas: 1308-1890* (haz. Fikri Karaman), İstanbul 2001, s. 107; M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 65, 190; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 286-287; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muinüddin Süleyman*, Ankara 1970, s. 73, 186; Cl. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 45, 108, 122, 124, 211, 220, 237, 258; Yaşar Yücel, *Kadı Burhannedin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1983, s. 89; a.mlf., *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1989, II, 122-123; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 134-135, 176; Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başlarında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 170-183; Baki Canik, "Tokat'ın Depremelliği ve Tarihte Geçirdiği Depremler", a.e., 238-250; Bahaeddin Yediöldüz, "Niksarlı Ahi Pehlivan'ın Dârü's-Sulehâsı", a.e., s. 281-290; *Niksar: Dün, Bugün, Yarın* (Niksar Belediyesi), İstanbul 1988; Halit Çal, *Niksar'da Türk Eserleri*, İstanbul 1989; Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'da Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991, s. 100, 105, 167-169, 171, 175-176, 178, 191, 235; *Niksar'ın Fethi ve Dânişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri (8 Haziran 1996)*, Niksar 1996, s. 61-66; Hasan Akar – Müjdat Özbay, *Millî Mücadele Yıllarında Niksar*, Niksar 1998; Kamil Şahin, *Dânişmendliler Döneminde Niksar (1071-1178)*, Niksar 1999; Coşkun Çakır, *19. Yüzyılda Bir Anadolu Şehri Niksar (Ekonomik ve Sosyal Yapı)*, İstanbul 2001; Hasan Akar – Necati Güneş, *Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler*, [basıkı yeri yok] 2002 (Niksar Kaymakamlığı – Niksar Belediyesi); Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003, s. 5, 7, 44-45, 55, 57-60; Mevlüd Oğuz, "Taceddinoğulları", *DTCFD*, VI/5 (1948), s. 469-487; M. Zeki Oral, "Selçuklu Devri Vesikaları: Ahi Ahmet Nahcivanî Vakfıyesi", *AÜİFD*, III-IV (1954), s. 57-65; M. Tayyib Gökbil-

Niksar'da Yağbasan Medresesi'nin kalıntıları ve Melik Gazi Türbesi

gin, "XV ve XVI. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *VD*, VI (1965), s. 51-61; Tuncer Baykara, "Niksar, Kale-si ve Tarihi", *TKA*, XXIV/2 (1986), s. 77-95; Nazif Öztürk, "Vakıflar Arşiv Kayıtlarına Göre Nik-sar Vakıfları", *VD*, XXII (1991), s. 45-68; M. Ha-nefi Bostan, "XV. Asrın Ortalarında Niksar Şeh-rinin Sosyal ve İktisadi Hayatı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, I, İstanbul 2000, s. 187-208; a.m.f., "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Yöne-timinde Niksar Şehri (1455-1574)", *TTK Bildiriler*, XIII (2002), III, 1485-1511; Besim Darkot, "Niksar", *İA*, IX, 273-275; F. Babinger, "Niksâr", *El²* (İng.), VIII, 36.

M. HANEFİ BOSTAN

NİKSAR ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

NİKSÂRÎ

(نكساری)

(ö. 901/1495)

Tefsir ve kelâm âlimi.

Asıl adı Muhyiddin Muhammed olup Nik-sarlı İbrâhim Efendi'nin oğludur. Tokatlı Molla Hüsâmeddin Çelebi, Yûsuf Bâfi b. Muhammed Fenârî ve Molla Yegân gibi âlimlerden Arapça ve dinî ilimler okudu. Kadızâde-i Rûmî'nin talebesi Fethullah eş-Şîrvânî'den astronomi ve mantık dersleri aldı. Daha çok tefsir ilmiyle meşgul oldu ve bu yönüyle tanındı. İlk defa, İsfendiyar-ğulları'ndan İsmâil Bey'in Kastamonu'da inşa ettirdiği medresede ders verdi. II. Ba-yezid'in tahta geçmesinden sonra onun isteği üzerine İstanbul'a giderek Ayasof-ya'da ve Fâtih camilerinde vaaz verdi, tefsir okuttu; Ayasofya'daki derslerine padişahın da devam ettiği belirtilmektedir (Mec-

dî, I, 292). Tefsir dersleri için kendisine günlük 50 dirhem ücret bağlandı (Taş-köprizâde, s. 274). Bu derslerde bir hâş-iye yazdığı, Kâdi Beyzâvî'nin *Envârü't-ten-zîl*'ini okuttuğu anlaşılmaktadır. Güzel ah-lâkı ile tanınan Niksârî, tefsirini tamamlayınca kadar kendisine ömür vermesini Allah'tan niyaz etmiş ve eserini bitirdikten sonra vefat etmiştir. Kabri Şehzadebaşı Camii civarında bulunan Şeyh İbnülfefâ Türbesi yanındadır.

Eserleri. 1. *Tefsîru sûreti'd-Duĥân*. II. Bayezid'e takdim edilen eserin Süleymani-ye (Ayasofya, nr. 421), Beyazıt Devlet (Ve-liyyüddin Efendi, nr. 269) ve Tire (Diğer Vakıflar, nr. 40) kütüphanelerinde nüshala-rı vardır. 2. *Hâşîye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*. 3. *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*. Türkçe olarak ka-leme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Ayaso-fya, nr. 386). 4. *Şerĥu 'Aĥâ'idü'n-Nesefî*. 5. *Şerĥu Kaşîdeti Bed'i'l-emâlî*. Üşî'nin kelâma dair manzum eserinin şerhidir (Köprülü Ktp., Fâzil Ahmed Paşa, nr. 729/3, 732/3, Mehmed Âsım Bey, nr. 244; Amas-ya İl Halk Ktp., nr. 88, 890, 900, 962, 1327). 6. *Şerĥu 'Umdeti'l-'aĥâ'id*. Ebü'l-Bere-kât en-Nesefî'nin eserine bir şerhtir (Sü-leymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5362/2; Lâleli, nr. 2314). 7. *Hâşîye 'alâ Şerĥi'l-Vikâye*. Tâcüşşerîa'nın *Vikâyetü'r-rivâye fi me-sâ'ilü'l-Hidâye* adlı eseri üzerine Sadrüş-şerîa tarafından yazılan şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 536, Kadızâde Mehmed, nr. 133; TSMK, nr. 3694). 8. *Şerĥu'l-İzâh el-İfşâh 'ale'l-İzâh*. Hatîb el-Kazvî'nin *el-İzâh fi'l-me'ânî ve'l-beân* adlı kitabının şerhidir (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1014; Cârullah Efendi, nr. 1757). 9. *Hâşîye 'alâ Şerĥi'l-Mülahĥaş*. Çaĥ-mînî'nin *el-Mülahĥaş fi'l-hey'*e'sine Ka-dızâde-i Rûmî'nin yaptığı şerhin hâşiyesi-dir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2656). 10. *Risâle-i İslâm* (Süleymaniye Ktp., Tir-novalı, nr. 1096). 11. *Hâşîye 'alâ Hâşîye-ti'l-Lârî 'alâ Şerĥi'l-Meybüdü li-Hidâ-yeti'l-hikme* (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1039).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, eş-Şekâ'ik, s. 273-274; Mecdî, Şekâik Tercümesi, I, 292; Keşfü'z-zunûn, I, 211; II, 450, 1146, 1168, 1350, 2022; İbnü'l-İmâd, Şe-zerât, VIII, 9; Leknevî, el-Fevâ'idü'l-behiyye, s. 155; Sicill-i Osmâni, IV, 340-341; Osmanlı Mü-ellifleri, II, 16; İzâhu'l-meknûn, I, 142; Hediyye-tü'l-'ârîftin, II, 218; Kehhâle, Mu'cemü'l-mü'ellifin, VIII, 196; XII, 81; Karatay, Arapça Yazmalar, II, 458; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, İstanbul 1974, II, 621-622; Ramazan Şeşen v.dğr., Fihrisü maĥtûlâti Mektebeti Köprülü, İstanbul 1406/1986, I, 353, 356.

HASAN GÖKBULUT

NİL (النيل)

Mısır'ın hayat kaynağı olan nehir.

Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan, kaynağından itibaren döküldüğü Akdeniz'e kadar dünyanın en uzun nehri olarak 6648 km. kateden ve dokuz ülkeden (Burundi, Ruanda, Tanzanya, Uganda, Kenya, Zaire, Etiyopya, Sudan, Mısır) geçen Nil tarih bo-yunca özellikle Mısır'ın dinî, kültürel, siya-sal, ekonomik ve sosyal hayatında büyük rol oynamıştır. Yunanlı tarihçi Herodotos onun hakkında, "Mısır Nil'in armağanıdır" demektedir. Nil ismi Yunanlılar tarafından kullanılan, "nehir vadisi" anlamındaki ne-liostan gelir. Eski Arap edebiyatına da gi-ren nil kelimesi Kur'an-ı Kerim'de zikredil-memiştir; ancak müfessirlere göre iki yer-de geçen (Tâhâ 20/39; Kasas 28/7) "yemm" kelimesinden anlaşılan bu nehirdir.

Kaynaklarda büyüklüğü sebebiyle "bahr" (deniz) olarak da anılan Nil İslâm literatü-ründe önemli bir yer tutar ve bunun bü-yük bir kısmını coğrafya-tarih kitaplarıyla seyahatnâmeler ve bu bölgedeki idare-ver-gi sistemi üzerine yazılmış eserler oluşturu-r. İslâm coğrafya literatüründe Nil hak-kında verilen bilgilerin ve özellikle Nûbe sını-rından itibaren nehrin aşağı mecrasıyla (kuzey) ilgili kısmı gözleme dayandığından doğruya yakındır. Fakat nehrin kaynağı, yukarı mecrasına (güney) dair bilgiler da-ha çok Batlamyus ve Strabon'un kitapları gibi Grekçe eserlere dayanmakta ve efsa-nevî bir mahiyet arz etmektedir. Batlam-yus'un Nil'in kaynağının Cebelikamer oldu-ğu yolundaki rivayeti İslâm âleminde XIX. yüzyılın ikinci yarısına, Nil'in gerçek kay-naklarının bulunmasına kadar geçerliliğini korumuştur. İlk defa Batlamyus'un *Coĥ-rafiya*'sından Muhammed b. Mûsâ el-Hâ-rizmî'nin naklettiği bu rivayete göre sular öncelikle, Ekvator'un güneyinde yer alan Cebelikamer'deki küçük nehirler vasıtasıyla birkaç gölde toplanmakta ve bunlar da-ha sonra Nil'in kaynağını oluşturmaktadır (*Şûretü'l-arz*, s. 106-109). Bu bilgi pek çok İslâm coğrafyacısı tarafından tekrar edil-miştir (İbn Havkal, s. 148-149; Şerif el-İdrî-sî, I, 32-33). IV ve V. (X-XI.) yüzyıllarda müs-lümanların askerî seferler, tüccar ve sey-yahlar aracılığıyla Batı Afrika hakkında bil-gi edinmelerinin ardından bazı müslüman müellifler Nil nehrinin kaynağını yanlışlıkla Senegal ve Nijer nehirleri şeklinde gös-termişlerdir (İbnü'l-Fakih, s. 64; Bekrî, I, 229). Bu arada Mısır'ın faziletleriyle ilgili kitap-lardaki efsanevî bilgiler de kullanılmıştır. Bu tür eserlerde nehrin kutsal olduğu ve

Niksârî'nin *Tefsîru sûreti'd-Duĥân* adlı eserinin ilk iki say-fası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 421)

